

O‘ZBEK TILINING ZAMONAVIY IJTIMOIIY MUNOSABATLAR TIZIMIDAGI O‘RNI VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Muminova Umida Qarshiyevna

Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti f.f.f.d (PhD)

umuminova622@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23669899>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilining zamonaviy ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o‘rni, jamiyat hayotining turli sohalarida bajaradigan kommunikativ va ijtimoiy funksiyalari hamda uning rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘zbek tilining milliy til va davlat tili sifatidagi maqomi, jamiyat a‘zolari o‘rtasidagi ijtimoiy-madaniy aloqalarni ta‘minlashdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, tilning ta‘lim, davlat boshqaruvi, ommaviy axborot vositalari, ilm-fan, madaniyat va kundalik muloqot jarayonlaridagi qo‘llanish imkoniyatlariga e‘tibor qaratiladi. Tadqiqotda til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy munosabat, ijtimoiy o‘zgarishlarning tilning lug‘aviy tarkibi, uslubiy imkoniyatlari va kommunikativ xususiyatlariga ta‘siri masalalari ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli muloqot muhitining o‘zbek tilidan foydalanish jarayonlariga ta‘siri ham tahlil etiladi. Maqolada o‘zbek tilining ijtimoiy funksiyalarini kengaytirish, uning adabiy me‘yorlarini asrash va zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga mos ravishda rivojlantirish masalalarining dolzarbligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilining jamiyatdagi mavqeyini mustahkamlash, ijtimoiy kommunikatsiya samaradorligini oshirish va milliy til taraqqiyotining istiqbolli yo‘nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, ijtimoiy munosabatlar, davlat tili, milliy til, kommunikativ funksiya, ijtimoiy kommunikatsiya, til taraqqiyoti.

Abstract. This article examines the role of the Uzbek language in the system of modern social relations, its communicative and social functions in various spheres of public life, and the main features of its contemporary development. Particular attention is paid to the status of Uzbek as the national and state language and its significance in maintaining social and cultural communication among members of society. The study also focuses on the use of the Uzbek language in education, public administration, mass media, science, culture, and everyday communication. The article explores the close relationship between language and society, as well as the influence of social changes on the lexical composition, stylistic potential, and communicative characteristics of the Uzbek language. The impact of modern information and communication technologies and digital communication environments on the use of Uzbek is also considered. The article emphasizes the importance of expanding the social functions of the Uzbek language, preserving its literary norms, and developing its functional potential in accordance with contemporary communicative needs. The findings may contribute to strengthening the position of the Uzbek language in society, improving the effectiveness of social communication, and identifying prospective directions for the further development of the national language.

Keywords: Uzbek language, social relations, state language, national language, communicative function, social communication, language development.

Аннотация. В данной статье анализируется роль узбекского языка в системе современных общественных отношений, его коммуникативные и социальные функции в различных сферах жизни общества, а также особенности его развития. Освещается статус узбекского языка как национального и государственного языка, его значение в обеспечении социально-культурных связей между членами общества. Особое внимание уделяется возможностям использования языка в сфере образования, государственного управления, средств массовой информации, науки, культуры и повседневного общения. В исследовании рассматривается тесная взаимосвязь языка и общества, а также влияние социальных изменений на лексический состав, стилистические возможности и коммуникативные особенности языка. Анализируется также влияние современных информационно-коммуникационных технологий и цифровой коммуникационной среды на процессы использования узбекского языка. В статье обосновывается актуальность расширения социальных функций узбекского языка, сохранения его литературных норм и развития в соответствии с современными коммуникативными потребностями.

Ключевые слова: узбекский язык, общественные отношения, государственный язык, национальный язык, коммуникативная функция, социальная коммуникация, развитие языка.

Til insoniyatning ijtimoiy taraqqiyoti bilan birga shakllanib, jamiyatning tarixiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishini o‘zida aks ettiruvchi murakkab hodisalardan biridir. Insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa, fikr almashish, tajriba va bilimlarni avloddan avlodga yetkazish jarayonlarini tildan tashqarida tasavvur qilish qiyin. Shu ma’noda til faqatgina fikrni ifodalash vositasi emas, balki jamiyat a’zolarini birlashtiruvchi, ularning ijtimoiy tajribasini saqlovchi va milliy-madaniy qadriyatlarni avlodlarga yetkazuvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tili ham ko‘p asrlik taraqqiyot jarayonida xalqimizning tarixiy xotirasi, madaniy merosi, dunyoqarashi va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan milliy til sifatida shakllangan. Bugungi kunda uning ijtimoiy vazifalari yanada kengayib, ta’lim, davlat boshqaruvi, huquqiy munosabatlar, ommaviy axborot vositalari, ilm-fan, madaniyat va raqamli kommunikatsiya kabi sohalarini qamrab olmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasida “O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tilidir” degan konstitutsiyaviy norma mustahkamlangan. Shu bilan birga, mamlakat hududida yashovchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an’analarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish hamda ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratish davlat tomonidan kafolatlangan [1]. Demak, o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi boshqa tillarning ijtimoiy hayotdagi o‘rnini inkor etmaydi, balki ko‘p tilli ijtimoiy muhitda davlat miqyosidagi kommunikatsiyaning huquqiy asosini belgilaydi.

Tilning ijtimoiy mohiyati, avvalo, uning jamiyat ehtiyojlariga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Alohida shaxs tilni yaratmaydi; u mavjud til tizimidan foydalanadi, uning imkoniyatlarini o‘z kommunikativ ehtiyojlari asosida namoyon qiladi. Shu sababli til va jamiyat o‘rtasidagi munosabat doimiy va ikki tomonlama xarakterga ega. Jamiyatdagi o‘zgarishlar tilga ta’sir ko‘rsatsa, til ham o‘z

navbatida ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi [3]. O‘zbek tilining ijtimoiy funksiyalarini bir necha yo‘nalishda ko‘rish mumkin. Birinchidan, u kommunikativ funksiya bajaradi. Insonlar kundalik hayotda, mehnat faoliyatida, ta‘lim jarayonida va turli ijtimoiy munosabatlarda o‘zaro muloqot qilish uchun tildan foydalanadilar. Ikkinchidan, til kognitiv, ya‘ni bilim va tafakkurni ifodalash hamda uzatish vositasi hisoblanadi. Uchinchidan, til milliy-madaniy funksiyani bajaradi. Xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, maqol va matallari, badiiy ijodi hamda ma‘naviy qadriyatlari til vositasida saqlanadi. Shuningdek, tilning identifikatsion funksiyasi ham muhimdir. Shaxsning muayyan ijtimoiy va madaniy muhitga mansubligi ko‘pincha uning tilidan foydalanishida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan o‘zbek tili milliy o‘zlikni anglash va milliy madaniy xotirani saqlashning muhim omillaridan biridir. O‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi uning jamiyatdagi huquqiy va ijtimoiy mavqeyini mustahkamladi. 1989-yil 21-oktabrda “O‘zbekiston Respublikasining davlat tili to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi o‘zbek tilining davlat miqyosidagi faoliyatini huquqiy jihatdan belgilashda muhim bosqich bo‘ldi. Keyinchalik mazkur qonun yangi tahrirda takomillashtirildi [2]. “Davlat tili haqida”gi Qonunda o‘zbek tilining davlat tili sifatida amal qilishining huquqiy asoslari belgilangan. Qonunning muhim jihatlaridan biri shundaki, o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi mamlakatda yashovchi boshqa millat va elatlarning o‘z ona tilidan foydalanish huquqlarini cheklamaydi [2]. Bu holat til siyosatining muhim ijtimoiy tamoyillaridan biri — davlat tilining mavqeyini mustahkamlash bilan birga lingvistik xilma-xillikka hurmat bilan munosabatda bo‘lish tamoyilini ko‘rsatadi. Davlat tilining ijtimoiy hayotdagi mavqeyi, ayniqsa, davlat boshqaruvi va ish yuritish jarayonida yaqqol namoyon bo‘ladi. Rasmiy hujjatlar, davlat tashkilotlaridagi ish yuritish, huquqiy va ma‘muriy kommunikatsiya davlat tilining amaliy imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday jarayonlarda tilning faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llanishi emas, balki rasmiy uslub me‘yorlariga rioya qilinishi, terminologiyaning izchil shakllantirilishi va mazmunning aniq ifodalanishi ham muhim ahamiyatga ega.

Ta‘lim tizimi tilning ijtimoiy funksiyalarini rivojlantiruvchi asosiy sohalaridan biridir. Maktabgacha ta‘limdan boshlab oliy ta‘limgacha bo‘lgan bosqichlarda o‘zbek tilining o‘qitilishi yosh avlodning lingvistik kompetensiyasini shakllantirish bilan birga, ilmiy va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, oliy ta‘limda o‘zbek tilining ilmiy uslub imkoniyatlarini kengaytirish muhim vazifalardan biridir. Ilmiy maqola, monografiya, darslik, o‘quv qo‘llanma, dissertatsiya va boshqa ilmiy ishlarning sifatli yaratilishi o‘zbek tilining ilmiy terminologik bazasini boyitishni talab qiladi. Ilm-fanning yangi yo‘nalishlari paydo bo‘lishi bilan yangi tushunchalar va terminlar ham tilga kirib keladi. Bu jarayonda terminlarni o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida yaratish, o‘zlashma birliklarni me‘yorlashtirish va ularning qo‘llanishini izchillashtirish muhimdir. O‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirishga qaratilgan davlat siyosatida ham uning ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha sohalaridagi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish masalasiga alohida e‘tibor qaratilgan [3]. Bu esa o‘zbek tilining ta‘lim va ilm-fan tiliga aylanish jarayonini yanada takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

Zamonaviy ijtimoiy munosabatlarni ommaviy axborot vositalari va raqamli kommunikatsiyasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron nashrlar,

messenjerlar va turli raqamli platformalar tilning qo‘llanish shakllariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli kommunikatsiyada muloqot tezkorligi, qisqalik va norasmiylikka intilish natijasida ayrim til birliklarining an’anaviy qo‘llanishidan farqli shakllar yuzaga kelmoqda. Xususan, qisqartmalar, aralash kodli birliklar, inglizcha va ruscha o‘zlashmalar, og‘zaki nutqqa xos elementlarning yozma kommunikatsiyaga kirib kelishi kuzatiladi. Bunday jarayonlarni faqat salbiy hodisa sifatida baholash to‘g‘ri emas. Chunki har qanday tirik til ijtimoiy ehtiyojlar asosida o‘zgarib va rivojlanib boradi. Biroq raqamli makonda tilning rivojlanishi bilan bir qatorda adabiy til me’yorlariga rioya qilish masalasi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, ta’limiy, ilmiy, rasmiy va ommaviy axborot mazmunidagi materiallarda imlo, uslub va grammatik me’yorlarga amal qilish muhimdir. Shu sababli raqamli kommunikatsiya vositalaridan foydalanishda tezkorlik bilan bir qatorda til madaniyatini ham ta’minlash zarur.

Tilning ijtimoiy munosabatlardagi o‘rni faqat amaliy kommunikatsiya bilan chegaralanmaydi. Til xalqning madaniy xotirasini saqlovchi asosiy vositalardan biridir. O‘zbek xalqining tarixiy tajribasi, og‘zaki ijodi, mumtoz adabiyoti, maqol va matallari, marosim va urf-odatlar bilan bog‘liq tushunchalar til birliklarida o‘z aksini topgan. Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Muqimiy, Furqat kabi ijodkorlarning asarlari o‘zbek adabiy tilining tarixiy taraqqiyotini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ularning asarlarida qo‘llangan leksik va grammatik birliklar o‘zbek tilining imkoniyatlari tarix davomida qanday kengayib borganini ko‘rsatadi. Bugungi avlod uchun milliy madaniyatni anglash jarayonida tilning ana shu xususiyati alohida ahamiyat kasb etadi. Tilga e’tibor, aslida, xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosiga e’tibor bilan chambarchas bog‘liq. Shu bois ona tilini o‘rgatish jarayonida faqat grammatik qoidalarni o‘zlashtirish emas, balki tilning milliy-madaniy mazmunini anglashga ham e’tibor qaratish lozim. Bugungi ijtimoiy munosabatlar murakkab va ko‘p qatlamli kommunikativ muhitni yuzaga keltirmoqda. Bir shaxs bir kunning o‘zida oilaviy, kasbiy, ta’limiy, rasmiy va raqamli kommunikatsiyada ishtirok etishi mumkin. Har bir muhit esa tildan foydalanishning o‘ziga xos shaklini talab qiladi. Shu jihatdan o‘zbek tilining funksional imkoniyatlarini kengaytirish faqat yangi so‘zlar yaratish bilan belgilanmaydi. Tilning rasmiy, ilmiy, publitsistik, badiiy va so‘zlashuv uslublari o‘rtasidagi funksional farqlarni to‘g‘ri anglash ham muhimdir. Masalan, ilmiy matnda aniqlik va mantiqiylik ustuvor bo‘lsa, publitsistik uslubda ta’sirchanlik, rasmiy uslubda standartlik va huquqiy aniqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, zamonaviy kasbiy sohalarning rivojlanishi o‘zbek tilida yangi terminologik qatlamlarning shakllanishiga olib kelmoqda. Axborot texnologiyalari, iqtisodiyot, tibbiyot, huquq, pedagogika, muhandislik va boshqa sohalarda yangi tushunchalarni ifodalash zarurati tilning lug‘aviy imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu jarayonda milliy tilning ichki so‘z yasash imkoniyatlaridan oqilona foydalanish bilan birga xalqaro terminlarning ilmiy asosda o‘zlashtirilishi ham muhimdir.

O‘zbek tilining zamonaviy ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o‘rni uning davlat tili, milliy til, kommunikativ vosita, ilm-fan va ta’lim tili, madaniy xotira hamda ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatidagi ko‘p qirrali funksiyalari orqali namoyon bo‘ladi. Til jamiyatdagi o‘zgarishlarni aks ettirish bilan birga, yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi huquqiy maqomi uning ijtimoiy hayotdagi mavqeyini mustahkamlash uchun zarur asosni

yaratgan. Shu bilan birga, davlat tilining rivoji faqat huquqiy me‘yorlar bilan emas, balki ta‘lim sifati, ilmiy tadqiqotlar, ommaviy axborot vositalari, raqamli texnologiyalar va jamiyat a‘zolarining til madaniyati bilan ham chambarchas bog‘liq. Bugungi sharoitda o‘zbek tilini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlari sifatida uning ilmiy va kasbiy sohalardagi funksional imkoniyatlarini kengaytirish, zamonaviy terminologiyani takomillashtirish, raqamli makondagi qo‘llanishini rivojlantirish, adabiy til me‘yorlarini targ‘ib qilish hamda yoshlarning nutqiy va lingvistik kompetensiyasini oshirishni ko‘rsatish mumkin. Demak, o‘zbek tilining jamiyatdagi mavqeyini mustahkamlash faqat tilshunoslarning emas, balki ta‘lim, ilm-fan, ommaviy axborot, davlat boshqaruvi va boshqa ijtimoiy sohalarda faoliyat yuritayotgan barcha mutaxassislarning umumiy vazifasidir. Tilning rivoji jamiyatning intellektual va madaniy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lganligi sababli, uning zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlarga mos ravishda rivojlanishi milliy taraqqiyotning muhim omillaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 4-modda. — Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni (yangi tahriri). 1995-yil 21-dekabr, 167-I-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Farmoni. “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmoni. “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002.
6. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Talqin, 2005.